

ПРОФЕСОР ЗАПІСОЧНИЙ – ОСОБИСТІСТЬ У ФІЗИЦІ ТА В ЖИТТІ

М. М. Ердеві

Інститут електронної фізики НАН України

У статті, присвяченій спогадам про професора І.П.Запісочного, основну увагу приділено людським якостям Івана Прохоровича, його доброзичливості, вмінню віднайти в людині здібності і таланти та допомогти їй реалізувати їх. Відображено роль Івана Прохоровича в становленні автора як науковця. Значну увагу приділено вмінню Івана Прохоровича відчувати найцікавіші і найперспективніші напрямки досліджень в атомній фізиці та квантовій електроніці.

Першим співробітником університету, з яким я зустрівся після зарахування студентом фізичного факультету Ужгородського державного університету, був його тодішній декан Іван Прохорович Запісочний. Було це наприкінці вересня такого далекого вже 1967 року. Оглядаючись на прожите, все більше і більше стверджуюся в думці, що це була доля. Моя щаслива доля. Було мені вже майже 27 років, але не тому він розмовляв зі мною як з рівним. Він завжди з усіма розмовляв тільки так. Це свідчення високої внутрішньої культури, його вихованості та людяності. Ніколи Іван Прохорович своєю поведінкою, своєю розмовою навіть натяку не робив на те, що він знаний у всьому світі фізик, що він організатор атомної фізики в Ужгороді, спочатку в межах університету, а потім у масштабах національної Академії наук України.

Ця перша зустріч, яка відбулася більше 35 років тому, запам'яталася так, ніби це було кілька днів тому. Він розпитував мене про все – і про навчання у Виноградівському політехнічному технікумі, і про роботу в Казахстані, і про службу в збройних силах і повернення на Мукачівський приладобудівний завод. Розпитував про батьків, сестер та братів. Це спілкування було невимушеним і неформальним. Так він знайомився з людьми і формував свою думку про людину. Поцікавився рівнем моїх знань англійської мови і направив у третю групу.

Набір на фізичний факультет у ті роки складав 150 студентів. Рівень знань абітурієнтів був дуже високим. Методично навчання організовувалося так, що практично кожен студент з перших днів навчання мав свого наставника та місце в дослідницьких лабораторіях кафедр факультету. Таким був підхід Івана Прохоровича до підготовки висококваліфікованих фахівців – як фізиків-педагогів, так і фізиків-дослідників (відділення радіофізики) на факультеті. На перших порах мною опікувався заступник декана доцент Борець Олександр Миколайович, лабораторію якого я відвідував з великою зацікавленістю та з користю для себе. Та вже з другого року навчання, коли розпочалися курси лекцій та лабораторні роботи, що проводилися викладачами кафедри квантової електроніки, яку створив і очолював Іван Прохорович Запісочний, мої симпатії було віддано цій кафедрі. Після знайомства з її дослідницькими лабораторіями я зрозумів, що як методично, так і за рівнем оснащення приладами та оригінальними експериментальними установками ця кафедра явно виділяється в кращий бік порівняно з іншими. І це також було в першу чергу заслугою Івана Прохоровича. На третьому курсі я не вагаючись написав заяву з бажанням спеціалізуватися на кафедрі квантової електроніки.

Тут керівником усіх моїх науково-дослідних, курсових та дипломної роботи,

а згодом і дисертаційної роботи в аспірантурі став доцент, нині професор, лауреат Державної премії України, завідувач кафедри квантової електроніки, декан фізичного факультету Людвик Людвикович Шимон. Його я вважаю своїм хрещеним батьком у науці, але Іван Прохорович завжди був поруч на моєму життєвому шляху. І з властивою йому тактовністю та щирістю він допомагав мені просуватися часто тернистим шляхом науковця. Врахувавши мої непогані знання радіоелектроніки, він разом з Людвиком Людвиковичем ще на третьому курсі запропонував мені цілком нову для кафедри, але надзвичайно цікаву тему – експериментальне вивчення часів життя збуджених станів атомів. І всі мої роботи в 2-й лабораторії кафедри були спрямовані на виконання цієї тематики.

На 5 курсі Іван Прохорович залучив мене до робіт з виготовлення діючої експериментальної установки для дослідження оптичних функцій збудження спектральних ліній атомів, яка готувалася як експонат на Виставку досягнень народного господарства (ВДНГ) Радянського Союзу. До цих робіт було залучено провідних співробітників кафедри та проблемної науково-дослідної лабораторії. Моїм безпосереднім завданням була розробка та виготовлення високостабільних джерел живлення катода та анодів електронної гармати, попереднього підсилювача однофотоелектронних імпульсів фотоелектронного помножувача. Працював я разом з такими професіоналами як Евальд Павлович Стахно, Аркадій Йосипович Дашченко, Мікі Василевський та Фері Данч. Атмосфера в групі була надзвичайно доброзичлива, кожен з них допомагав мені вирішувати проблеми, які виникали. Необхідно зазначити, що така ж робоча та дружна атмосфера панувала на всій кафедрі. Ми, студенти, могли звернутися до кожного співробітника за допомогою, за порадою, за інструментом або приладом, і ніколи ніхто не відмовляв. Це свідчить про вміння Івана Прохоровича підбирати співробітників і створювати робочу атмосферу в колективі. Це проявилось як у ко-

лективах очолюваних ним кафедри квантової електроніки і проблемної лабораторії, так згодом і у колективі створеного ним Ужгородського відділення Інституту ядерних досліджень АН УРСР. У лютому 1972 року виготовлену експериментальну установку вантажівкою було відправлено на ВДНГ до Москви. Супроводжував установку Антон Деметер. Я був дуже здивований, що для монтажу та запуску установки разом з А.М.Завілопуло Іван Прохорович відрядив до Москви і мене, студента 5-го курсу. На зимових дорогах установку таки трохи розтрясло, але за кілька днів ми ввели її в дію. Через деякий час група співробітників кафедри отримала дипломи ВДНГ СРСР. Одержав такий диплом і я, чим пишаюсь і понині.

Після закінчення університету я отримав рекомендацію для вступу до аспірантури, але з суб'єктивних причин передумав і поїхав додому. Іван Прохорович доручив Л.Л.Шимону розшукати мене і привести до нього. Деталей розмови добре не пам'ятаю, але до аспірантури я таки вступив. У кінці грудня 1973 року Іван Прохорович “пробиває” у ректора для мене відрядження до Махачкали за фондowymi генераторами наносекундних імпульсів. Університет впродовж двох років не міг “вибити” ці конче необхідні для моєї теми прилади. І тут я хотів би зробити ремарку, яка ще раз засвідчить високу порядність Івана Прохоровича. Відсутність генераторів наносекундних імпульсів ставила під загрозу виконання моєї дисертаційної роботи. Іван Прохорович запропонував мені та моєму науковому керівникові резервний варіант дисертаційної роботи і підключив до групи В.С.Вукстича, який займався дослідженнями збудження спектральних ліній атомів в ультрафіолетовій області спектра. Так з'явилася у мене єдина спільна з Іваном Прохоровичем публікація [1]. Але це той унікальний випадок, коли автор – керівник, а не підлеглий, тому що моя заслуга в цій статті мінімальна.

Мені вдалося привезти з Махачкали замість двох генераторів три та ще й широкосмуговий осцилограф. І тут розпоча-

лася найбільш цікава і напружена для мене робота. Дуже часто ночував у лабораторії, особливо, коли вже пішли виміри. Але такою була атмосфера на кафедрі. Так само з повною віддачею днями і ночами працювали І.Шафраньош, Г.Богачов, В.Кельман, В.Голдовський, О.Боровик, С.Євдокимов, І.Опачко, В.Овчинников і вже покійний В.Старудуб. Іван Прохорович закривав очі на ці нічні роботи.

Під час розробки експериментальної установки було створено оригінальний вузол для збудження атомів імпульсами електронів наносекундної тривалості. Іван Прохорович запропонував подати заявку на винахід. Як тільки виникала потреба, без всяких вагань, надавав мені відрадження до Москви для роботи в патентній та Ленінській бібліотеках. Так я отримав перше в своєму житті авторське свідоцтво на винахід та ще й з грифом “Секретно”.

Після закінчення аспірантури мене призначено на роботу в проблемну науково-дослідну лабораторію при кафедрі. Але ректор університету не підписав цього призначення. Таким дивним чином він боровся з сімейністю в університеті – моя жінка працювала на госпдоговорі на хімічному факультеті. Іван Прохорович разом з Шимоном Л.Л. пішли в обком партії і вирішили цю проблему. Відтак разом з В.Кельманом та О.Конопльовим ми почали працювати над виконанням закритого госпдоговору, розробляючи лазер на парі атомів міді. Тематика була знову ж таки цілком новою, але десь через рік ми таки створили такий лазер. Вперше генерацію отримали якогось вечора близько пів на одинадцять. Зразу ж зателефонували Іванові Прохоровичу, який хвилину через 20 прибіг на кафедру. Треба було бачити його радість від побаченого – потужного зеленого променя! Незважаючи на те, що тематика була закритою, Іван Прохорович особисто запросив усіх, хто ще був на кафедрі, в 24-у лабораторію. Ігор Георгійович Жуков спитав, чи можна прикурити від променя (близько 2 Вт квазінеперервної потужності) цигарку.

Іван Прохорович великодушно дозволив і за допомогою лінзи Ігор Георгійович зробив це, затягнувся і промовив, що він перша людина в Ужгороді, яка припалила цигарку за допомогою лазера.

Знову ж таки з суб'єктивних причин наприкінці 1976 року я звільнився з кафедри і пішов працювати в СКБ ЗАТ, а потім у СКТБ “Квант”. Іван Прохорович досить важко сприйняв цей мій крок, всіляко переконував мене залишитися. У цих конструкторських закладах я працював 10 років, але мене тягло в свій рідний колектив. І ось я наважився, і в 1986 році прийшов до Івана Прохоровича, на той час керівника Ужгородського відділення Інституту ядерних досліджень АН України. У душі переживав, що він не захоче навіть розмовляти зі мною на цю тему. Та він, як завжди, говорив зі мною дуже щиро і доброзичливо. Так я повернувся в свій рідний колектив, без якого не уявляю життя.

Декілька років тому директором Інституту, завідувачем відділу іонних процесів професором Шпеником О.Б. мені було запропоновано створити на базі гіпоциклоїдального електронного монохроматора експериментальну установку для дослідження оптичних функцій збудження спектральних ліній атомів. Пішли перші результати. Майже щодня до лабораторії заходив Іван Прохорович і цікавився моїми дослідженнями. Незмінно знаходив слова похвали і підтримки, хоч результати були ще далекі від отриманих ним при виконанні кандидатської дисертації. Вже коли було автоматизовано установку, отримано рекордну моноенергетичність електронного пучка, рівну 9 меВ, та одержано чудові результати, він був просто щасливим.

Таким він був, Іван Прохорович, людина, яка в моєму житті, в моїй науковій біографії відіграла величезну, інколи вирішальну роль. І, мабуть, символічно те, що зараз я займаюся тим, з чого починав Іван Прохорович. Спасибі, Вам, Іване Прохоровичу, за те, що Ви були в моєму житті.

Література

1. Изучение возбуждения спектральных линий таллия электронным ударом в вакуумной ультрафиолетовой области спектра / Л.Л.Шимон, В.С.Вукстич, В.Л.Голдовский, И.П.Запесочный, Н.М.Эрдевди // *Опт. и спектр.* – 1976. – Т. 40, вып. 4. – С.643–647.

**PROFESSOR I.P.ZAPESOCHNY:
A PERSONALITY IN PHYSICS AND LIFE**

M. M. Erdevdy

Institute of Electron Physics, Ukr. Nat. Acad. Sci.

The paper is devoted to the reminiscence of Prof. I.P.Zapsochny, the main attention being paid to his human features, the ability to find capable and talented people and to help them to be realized. The role of Prof. Zapsochny in the author's scientific life is depicted. The ability of Prof. Zapsochny to feel the most interesting and promising trends in atomic physics and quantum electronics is emphasized.